

DIRK HOERDER

Nemzetépítés Európában és Észak-Amerikában az 1760-as és az 1840-es évek között

Összehasonlító elemzést¹

Az első új nemzetnek az Amerikai Egyesült Államokat nevezték (Lipset).² Ez politika- és eszmetörténeti szempontból megfelel a valóságnak. A Tudorok Angliája és a Hollandiai Egyesült Tartományok megmutatták az új adminisztrációs rendszerek és a föderalizmus alapelvei felé vezető utat, bár a népfenség elmélete még nem jelent meg ekkor. E tekintetben az Európában folyó vitákra alapvető hatást gyakorolt az Egyesült Államok Alkotmányának megírása 1787-89-ben. Ám a demokratikus forradalom és az etnikai-kulturális függetlenségi mozgalmak korában sokkal közvetlenebb és széleskörűbb hatása volt a francia forradalomnak és azoknak a kísérleteknek, amelyek előbb köztársasági, majd 1815 után reakciós elvek alapján kívánták Európát átrendezni. Mindkét eseménysorozat szerves része volt annak a sokkal szélesebb fejlődésnek, amelyet „nemzeti újjászületésnek”, a „népek tavaszának” neveztek, és amelynek központjában - az Orosz Birodalom nyugati végétől az Észak-Amerikában letelepedett európaiakig - a népek növekvő etnikai-kulturális öntudata állt.

Először összehasonlítjuk a hegemon birodalmakban bekövetkezett változást, majd rátérünk az egyes népek kulturális törekvéseire - különösen a nyelvújításra, a műveltebb rétegeknek szánt irodalom megjelenésére és a történelmi hagyományokra való hivatkozásokra. Végül pedig bemutatunk egy modellt (Hroch), amellyel megérthetjük a kisebb népek fejlődését, és kifejtjük a model kiterjesztésére vonatkozó hipotézisünket. Abból az elgondolásból indulunk ki, hogy a nemzetépítés folyamata nem pusztán eszmék terjedését és törvényes formába (alkotmányba) foglalását jelenti. A nemzetépítés elemeit az etnikai tudat, a kereskedelemben és a termelésben bekövetkezett változások, az új osztályok (gyakran lassú) felemelkedése, a népfenség tételének és gyakorlatának (vagy az érte folytatott harcnak) a megjelenése alkotják. A kultúra homogenizálódása, az elangolosodás (Murrin) az 1760-as évek előtt, az „amerikai gondolat” elterjedése (Curti), az „ipari tudat megjelenése és kezdeti fejlődése” (Rezneck) és a nemzeti társadalom létrehozásának folyamata (Wiebe) legalább olyan fontos, ha nem fontosabb aspektusok, mint az alkotmányok megírása. Csak ezek együttes kibontakozása tesz egy lakosságot néppé.³

A birodalmi reform

A 18. század folyamán mind az európai birodalmak, mind az Oszmán Birodalom a nacionalista gondolkodás, az új gazdasági fejlődés hatása alá került, és az állami bevételek növelésére kényszerült. Az 1760-as években a brit kormány felhagyott az amerikai gyarmatokkal szemben gyakorolt „üdvös figyelmetlenség” politikájával. A londoni kormány - amely szemben találta magát a magas államadóssággal, az alattvalóira kivetett, már ekkor súlyos adókkal, a gyarmati hadseregek fenntartásának kilátásával, és amely a birodalmi adminisztráció racionalizálására törekedett - számos lépést tett annak érdekében, hogy növelje a távoli területekről származó bevételeket, csökkentse a kiadásokat, és korszerűsítse az adminisztrációt. 1765-ben az észak-amerikai gyarmatok szembeszálltak az új politikával, 1776-ban függetlennek nyilvánították magukat, 1783-ban pedig államközi szerződéssel is megerősítették függetlenségüket.

Az Osztrák Birodalomban⁴ Mária Terézia (1740-1780) új adminisztrációs egységek, általános (a nemességet és az egyházat is érintő) adózás bevezetésével, az oktatás fejlesztésével és a belső gyurmatokból származó jövedelmek növelésével hozzákezdett a Monarchia osztrák-cseh részének „modern” hivatalnoki állammá alakításához.⁵ II. József (1765-1790, 1780-ig társrégens) folytatta, felgyorsította és még nagyobb szigorral hajtotta végre a reformokat. A németet téve az ügyintézés egységes nyelvéné, központosította az adminisztrációt. A nem-német területek lakossága és privilegizált csoportjai fellázadtak (Magyarország), tiltakoztak (Galícia, Csehország) vagy függetlennek nyilvánították magukat (Osztrák-Németalföld, 1790). II. József 1790-re egyes intézkedéseit visszavonta.⁶ A felvilágosult birodalmi reformnak az volt a célja, hogy megerősítse Bécs központi hatalmát, és nagyobb jövedelem megtermelésére tegye képessé a periférikusabb népeket. Mozgásba hozta azt a folyamatot, amelyet később „nemzeti ébredésnek” kereszteltek el.

Az Oszmán Birodalomban III. Szelim szultán (1789-1807) 1801-ben a reform bevezetése és az államapparátus modernizálása mellett döntött.⁷ Azelőtt a különböző etnikai csoportok az úgynevezett „millet-rendszer” alatt meglehetősen nagyfokú önállóságot élveztek.⁸ A reformok célja a centralizáció és az ésszerűsítés volt. 1804-ben a belgrádi pasalikban (szerb etnikai terület) népfelkelés tört ki. A követelések között az autonómia helyreállítása, a csapatok kivonása⁹ és az államnak nyújtott szolgáltatások csökkentése szerepelt. Miután levették a fellelést, 1816-ban biztosították a szerbeknek az öngazgatást oszmán fennhatóság alatt (a náluk szokásban lévő knez-rendszer alapján), 1830-ban pedig az autonómiát. A függetlenség csak 1878-ban érkezett el:

Észak-Közép- és Észak-Kelet-Európában a fejlődés másképpen zajlott le. A Porosz és az Orosz Birodalom (a Habsburg uralkodók segítségével) éppen kettéosztotta Lengyelországot. A nemzeti egységért, a reformért és a kulturális különbözőségért küzdő mozgalmak a hegemon (német, nagyorosz) kultúrák körül összpontosultak, miközben a lengyel kultúra meggyengült, vezető képviselőit pedig 1830 után száműzték. A lengyel és nagyorosz etnikumú területeken később jelent meg az etnikai és nemzeti tudat.

A felvilágosult abszolutizmusban és a parlamentáris monarchiákban bevezetett reformok alapvetően hasonlóak voltak: céljuk a kormányzati adminisztráció ésszerűsítése és a bevételek fokozása volt. Bár a reformokat végrehajtó kormányok egyike sem fogadta el a népfenség tételét, mindegyik osztotta azt a nézetet, miszerint az alattvalókat képessé kell tenni arra, hogy elegendő pénzt keressenek, és befizethessék a kívánt mértékű adót (merkantilizmus). Így Ausztriában a fiziokrata eszmék hatása alatt a parasztokat földművelési módszereik javítására akarták tanítani. Magnövekedett jólétük az államkincstárt gazdagította. A probléma - a központosítók szemszögéből - kétszeres volt. Egyrészt a parasztokat nem lehetett az adminisztráció központi nyelvén tanítani. A felállítandó iskolarendszerben olyan tanárokat kellett alkalmazni, akik beszélték a helyi nyelvet - más szóval az adott etnikai csoport és nem a hegemon kultúra képviselőit. Ez a tanult emberek egy új csoportjának (az „értelmiségnek”) a megjelenését vonta maga után, illetve azt, amit ma a kultúra „demokratizálódásának” neveznénk. Ennek hatását a kortársak soha nem érelelték meg teljesen. Másrészt a változtatások megbolygatták a helyi szokásokat, lett légyen szó a (gyarmati) angolok jogairól, a Cseh nemesek privilégiumairól, a szerb knez helyi öngazgatásáról vagy a magyar mágnások pozíciójáról. Ennek az lett az eredménye, hogy a tiltakozás, a lázadás és a forradalom különböző tonnái a történelmi jogokra, valamint a kulturális öngazgatásra hivatkozva igazolták eljárásukat.

Az előbbi szemléletmódnak - amely egyaránt jellemezte az angolok történelmi jogaira hivatkozó észak-amerikai gyarmatokat és a helyi öngazgatásra hivatkozó szerbeket - volt egy „beépített” gyenge pontja, ha a társadalom privilegizált csoportjai alkalmazták. A felsőbb társadalmi rétegek nagy része - lett légyen szó a londoniakkal együttműködő észak-amerikai kereskedőkről, vagy azokról a Béccsel együttműködő magyar és cseh nemesekről, akiknek

saját jobbágyaikkal szemben volt szükségük a birodalmi hadseregekre¹⁰ - az adminisztratív és gazdasági központhoz kötődött. E csoportoknak etnikai különbözőségükre kellett hivatkozniuk ahhoz, hogy alátámaszthassák történelmi jogaik követelését. Amikor a gyarmati angolok amerikaiakká váltak, le kellett mondaniuk azokról az előnyökről, amelyeket a központhoz fűződő kapcsolataik biztosítottak. Európában, ahol az elitek gyakran beolvadtak a hegemon kultúrába, szükség volt arra, hogy visszatérjenek a népi hagyományokhoz - azokhoz az emberekhez, akiket annyira marginális helyzetűnek tekintettek, hogy az adminisztráció - a katonai szolgálattól eltekintve - nem vesződött velük. Még a munkaerejükre is csak helyi szinten volt szükség. Most mind az uralkodó osztályoknak, mind a felemelkedő polgárságnak szüksége volt rájuk, mint kulturális hivatkozási csoportra. A meglévő népi kultúrákra - kultúrára az egész életformát értjük (R. Williams) - a felvilágosodás kozmopolita elitje figyelt fel először. Az 1760-as évek után bekövetkezett változás korszakában a felsőbb osztályok pusztán gazdasági és társadalmi érdekeltségeik miatt tartották őket figyelemre méltóknak. Új közhangulat alakult ki: a romantika, gyakran egy árnyalatnyi nemzettudattal (de nem nacionalizmussal).¹¹

Az etnikai-nemzeti azonosságtudat kialakulása

Az új Egyesült Államokban a nemzeti kultúra megteremtése kevesebb figyelmet kapott, mint Észak-Közép- és Dél-Kelet-Európában. Ennek okai nyilvánvalóak: minden osztály ugyanazt a nyelvet beszélte, és egyetlen hegemon hatalom sem volt elég közel ahhoz, hogy fenyegethesse a nép etnikai kulturális integritását. Az új államok elég periférikusan helyezkedtek el, ezért 1783 után egyetlen európai hatalom - még a korábbi birtokos sem avatkozott be katonailag. Ugyanakkor az európai hatalmak közül a kereskedelmileg és iparilag legerősebb Nagy-Britannia képes volt arra, hogy az amerikai piacot brit termékekkel áraszsa el. Ez egy olyan gazdasági nemzettudatot eredményezett, amelyet „amerikai rendszernek” neveztek el, és amely gondosan kidolgozott szertartásokkal ünnepelte a „honi fejlődés” minden megnyilvánulását.¹² Az új állam és gazdaság jellege szempontjából kevés jelentőséget tulajdonítottak a kulturális erőfeszítéseknek, a nyelv Webster nevéhez kötődő amerikanizálásának, a nemzeti irodalom fejlődésének, a nemzeti történetírás megjelenésének. A hasonló erőfeszítések azokon a periférikus európai területeken játszottak nagyon fontos szerepet, amelyek közel voltak a központhoz, és ahol ez elég erő, volt ahhoz, hogy megszabja a gazdasági fejlődés határait. A Habsburg monarchiában egyetlen nép sem vezethetett volna be védővám-rendszert - mondjuk egy „cseh rendszert” - és alkalmazhatta volna büntetlenül. Végül pedig a társadalmi változások is különböző mértékben vonták magukra a történészek figyelmét. Észak-Amerikában - a haladó történészeketől és a közelmúlt társadalomtörténeiszeitől eltekintve - csak néhányan mutattak rá a belső feszültségekre. Nemrégiben jelent meg egy más szemszögből írt tanulmány arról, hogyan építette ki az új elit a hatalmát.¹³ Európában, ahol a társadalmi különbségek nyilvánvalóak voltak, az uralkodó osztály pozíciójáért folytatott harcok több figyelmet kaptak.

A 19. század fordulójára a nyelvi szeparatizmus és a népnyelvekből kiemelkedő irodalmi, azaz középosztálybeli nyelvek létrejöttének kora.¹⁴ A norvégok már nem a dán használták az adminisztrációban, az „írott” és a „népi” norvég nyelv pedig egymás mellett, egymással versenyezve élt több mint egy évszázadon keresztül. Német nyelvterületen a Grimm testvérek összeállították híres szótárukat. Közép-Kelet- és Dél-Kelet-Európában az adminisztráció nyelve: a német, az orosz, a latin (Magyarország) és a görög, illetve a kereskedő és (Észak-Keleten) a kézműves nyelvek: a német, az olasz és a görög-takaró módjára-még mindig lefedték a területeket, de alattuk a vidéki lakosság és a városok alsóbb osztályai a „nemzeti” nyelveket beszélték.¹⁵ Ezeket, nem szentendézált formában, az 1530-as évektől - a reformáció és az ellenreformáció közötti harcoktól - kezdve nyomtatásban is használták

vallási célokra, előbb Csehországban, később az elszigetelt területeken. Egye, vidékeken az etnikai nyelvek szélesebb körű használatának igénye már a 18. században felvetődik.

Amikor a kapitalista gazdasági behatolás intenzívebb lett, nagyobb szükség volt arra, hogy az eladó és a vevő ugyanazt a nyelvet beszélje. A kereskedők általában más etnikumúak voltak, mint a vidéki lakosság. Lengyelországban az Oktatásügyi Minisztériumot - az elsőt Európában - az ország első szétdarabolása után egy évvel, 1763-ban hozták létre, a latin helyét pedig a lengyel vette át. Ignacy Krasicki (1753-1801) nyelvtisztítási programot indított el. Csehországban, a Habsburg Birodalom kereskedelmileg legfejlettebb és legiparosodottabb részében a kialakuló polgárság követelni kezdte, hogy a cseh nyelvet a hegemon német nyelvvel egyenrangúnak ismerjék el. Franz Joseph Kinsky gróf kimutatta, hogy a nyelvet ötmillióan beszélik. Pelcl és Dobrovský írásban rögzítették. A szlovák területeken, amelyek ekkor a Magyar Királysághoz tartoztak, a reformerek - először a katolikus Bernolák, majd a protestáns Stúr - megteremtették a nyelv különböző dialektusokon alapuló irodalmi változatát, majd heves vitákba bonyolódtak arról, hogy ki melyik hegemon kultúrát - a magyart vagy a csehet - részesíti előnyben. A délszláv területeken a szlovén Kopitar, a szerb Karadžić és a horvát Gaj alakították ki nyelveik írásban rögzített formáját.

Mindegyik esetben a demokratizálódás¹⁶ és az osztályá alakulás folyamata játszódtott le. Mindegyik nyelvet a parasztok által évszázadok óta használt formák alapján fektették írásba. A magyarországi művelt szerbek esetében a korábban kialakult orosz-szerb és egyházi szerb nyelv helyét egy új alak vette át, amely az ottomán uralom alatti szerb népi nyelvből eredt, és amelyet egy Bécsben élő menekült fejlesztett ki. Így azoknak a néprajzkutatóknak az elméletét, akik szerint a közemberek a „népszokásokon” túl nem tudnak saját kultúrát létrehozni, hanem a felsőbb társadalmi osztályok életmódjának „lesüllyedt elemeiből” alakítják ki ezt, ki kell egészíteni a „felemelkedett kulturális elemek” elméletével. A középosztály kialakulása idején az értelmiség a népi kultúrára támaszkodva hozta létre a középosztály nyelvét. Ám miután a nyelvet írásban rögzítették, és a népiesség mint a „nép”, a nemzet része beemelkedett az irodalomba (romantika), a nyelv és az irodalom megint kirekesztővé vált. A korábbi, kreatív helyesírás helyét a tanár-cenzorok által meghatározott szabályok vették át. Ők döntöttek a nyelvtanról és a helyesírásról, és így elkülönítették egymástól a tanultakat, akik előtt nyitva állt a társadalmi felemelkedés útja, és azokat, akik a tanulatlanok között maradtak.

Míg Kelet-Európában a nyelvi identitás kérdése egyike volt azoknak a mély és tudatosan előidézett változásoknak, amelyek a hegemon kultúrák erődítményének aláásását célozták, Észak-Amerikában az új nyelv létrehozásakor kevesebb hangsúly esett a britellenes attitűdre. Sem a korábban hegemon birodalom nem tudott hatást kifejteni a nyelvváltoztatási programmal szemben, sem egy új, középosztálybeli nyelv nem tudott kifejlődni. A változások igénye inkább egy új politikai filozófiában gyökerezett (amely az óvilág egyik, szinté önként adódó aspektusa volt): az Amerikai Köztársaságnak szüksége volt egy leegyszerűsített helyesírásra, amely nem felelt meg az óvilág monarchikus rendjeinek. Noah Webster (1758-1843) New York-i iskolaigazgató helyesírási könyvében (1783) még azt hangsúlyozta: túl büszke, semhogy „könyvekért adós maradjon Nagy-Britanniának”. Egy évvel később pedig már megfogalmazta legfontosabb célját: „Az, ha a gyermekkorát élő Amerika átvenné az óvilág irányelveit, annyit jelentene, mintha az aggkor ráncait vésné az ifjúság rózsás orcájára, és a hanyatlás magját ültetné el egy életerős szervezetben.”¹⁷ Hozzátette, hogy egy republikánus társadalomban minden embernek műveltnek kell lennie ahhoz, hogy kötelességeit teljesíthesse. Fonetikailag le akarta egyszerűsíteni a nyelvet. 1806-ban kiadta az *Angol nyelv rövidített szótárát*. Európában más okokból terjesztettek hasonló elgondolásokat: a szerb és horvát nyelvújítók 1813-ban és 1830-ban szintén javasoltak egyszerűsítéseket az egy betű-egy hang elv alapján. Webster későbbi kiadásaiban kénytelen volt visszavonni néhány újítását, mert mesterkéltek¹⁸ voltak, vagy egyszerűen a szokás bizonyult erősebbnek.

Olyan új szavakat is hozzá kellett tennie - 1840-ben mintegy ezret -, amelyeket a mesterségek fejlődése, a szakosodás és az amerikai társadalom bürokratizálódása tettek szükségessé.

Így a nyelvek a társadalom- és gazdaságtörténet tükréül jelennek meg. Egyesek a 18. századtól fogva látták a változás jeleit, és már ekkor nyelvreformot sürgettek. A legerősebb ösztönzést a felvilágosodás és a romantika fordulója, a reform és a forradalmak kora hozta magával, amikor a nemesség már nem uralkodott mindenek fölött, de egy összetartó középosztály sem emelkedett még fel, és az alsóbb vidéki osztályok sem fejlesztették etnikai kultúrájukat interregionális etnikai tudattá. Ebben a korban számos gazdasági, műszaki és tudományos újítás valósult meg, a termelés és a helyi gazdaságok gépesítése és kapitalizálódása egyre gyorsabb ütemben haladt előre. 1800-ban a föld területének több mint 80 százalékát művelték meg összehasonlításképpen: 1600-ban mindössze 50 százalékát. A gőzenergia mögött ekkor 30 év gyakorlati tapasztalat és fejlesztés állt, a gőzhajó 1807-ben jelent meg. Hogy ki tudja elégíteni az igényeket, szinte hihetetlen mértékben felgyorsították a textilkészítő gépeket, csökkentették a munkaköltségeket, és modern termelési folyamatok segítségével hidalták át a termelés akadályait. A cement feltalálása új építési technikákat, a szén gázneművé változtatása pedig hosszabb munkanapokat tett lehetővé. Az, hogy a répában felfedezték a cukrot, átstrukturálta a mezőgazdasági termelést, a munkaigényeket és a kereskedelmi függőségeket.

Az új etnikai-nemzeti irodalmak felemelkedése az új nyelvekre és a továbbfejlesztett, az olvasást is tanító oktatási rendszerre támaszkodott, valamint a gazdasági fejlődésre, amely megteremtette azoknak az embereknek a csoportját, akik elég jómódúak voltak, hogy könyveket vehessenek. Így az írók, akik korábban vándorló tanárok vagy nemesi pártfogók védenői voltak, független egzisztenciára tehettek szert. Amíg alacsony volt az olvasni tudók száma, vándorszínházak utaztak faluról falura, új gondolatokat és történelmi-etnikai hagyományokat terjesztve. A versek történelmi témákhoz nyúltak, hogy az etnikai kultúrában és tudatban megerősítsék a kontinuitás érzését, a regények a falusi életet ábrázolták - mindez néhány évtizeddel korábban elképzelhetetlen lett volna. Ahogy Amerikában a rabszolgásgal ellenes regények a rabszolgák óvatossá, mindennapi ellenállását ábrázolták, az európai irodalmi művek is hasonló viselkedési formákat írtak le - példa erre Ludas Matyi, aki ravaszul és sikerrel áll ellent embertelen földesúrnak (1804). Az oszmán seregekkel („a törökökkel”) megívó nemesi irodalmi hősök évtizedei után ő volt az első népi hős a magyar irodalomban. Ez a téma iróniát rejt magában, amit az egyik magyar szerző meg is ragadott: az Oszmán Birodalom terjeszkedése idején a magyar nemesek paraszthadsereget gyűjtöttek Magyarország védelmére. A parasztok, ráeszmélve számbeli többségüknek rejlő erejükre, fellázadtak, ám vereséget szenvedtek a nemesektől, és függő helyzetük helyett állandó szolgásgba kényszerültek. Ezután jöttek „a törökök”, akiknek a nemesek egyedül nem tudtak ellenállni, és másfél évszázados oszmán uralom következett.¹⁹

Ennek az irodalomnak a nagy része a néphagyományból merített ihletet. A számos népköltészeti-, népmesei és közmondásgyűjtemény, a népi szokásokkal és a falusi élettel foglalkozó tanulmányok ösztönzést nyújtottak azoknak a szerzőknek, akiket még mindig nemesek pártfogoltak, és akiknek elődei műveik színhelyét soha nem tették át az udvari és nemesi életből más társadalmi közegbe. Ahogy Petőfi Sándor írja, a köznépnak először az irodalom főszereplőjévé kell válnia ahhoz, hogy később a politikai élet főszereplője lehessen. Adam Mickiewicz, a jólismert lengyel szerző „inasoknak és szobalányoknak” írta irodalmi műveit. A 19. század közepére még a bányászok is bekerültek a magyar irodalom témái közé. Rousseau „nemes vadembere” (noble savage) - akit Cooper *Az utolsó mohikán* című könyvéből is ismerünk - Európában is megjelent a mondabeli Ossian bárdal, mint népének utolsó képviselőjével, meg az ír és a skót néphagyomány „dalaival”. A természet emberét a természettől gyorsan távolodó korban életerősnek, költőinek, de a múlt emberének tekintették.²⁰ Egy korszak a végéhez közeledett, és amíg a középosztályok egyes tagjai

könnyes, romantikus szemmel néztek vissza a múltba, mások örömmel várták a „fejlődést”, vagy óvatosabban - azokat a változásokat, amelyek új lehetőségeket biztosítottak vagy látszóttak biztosítani.

A helyhez és a távolsághoz fűződő új viszonyt jelzik az utazások és az utazási irodalom. Az új osztály szabadidejének eltöltéséhez tengerparti és alpesi üdülőhelyeket építettek ki. A távolabbi területekre - Európa esetében a gyarmatokra, Amerika esetében nyugatra - expedíciókat szerveztek. A 19. század közepén fényképészeket küldtek a gyarmatokra, hogy a távoli világokból képeket hozzanak a központ polgárainak és természetesen a tudósoknak, akik új kutatási területeket (és munkalehetőségeket) találtak. Bár túllép e tanulmány keretein, futólag meg lehet jegyezni, hogy a 19. század végén a fényképészek azzal a feltevéssel kezdték rögzíteni közvetlen fizikai és társadalmi környezetüket, hogy ez gazdasági és társadalmi változásokon fog keresztülmenni. Ugyanekkor kezdődtek a fényképészetben az „idő- és mozgástanulmányok”, amelyek célja az volt, hogy a középosztályok növelhessék a munkásosztály kizsákmányolását.²¹

Az etnikai és nemzeti identitás kifejezésének és elismertetésének harmadik eszköze a közös történelem megjelenítése volt, amelyet az ezt alátámasztó történetírás testesített meg. E tekintetben az Egyesült Államok és Kelet-Európa fejlődésében feltűnőek a hasonlóságok. Joel Barlow (1754-1812) 1787-ben jelentette meg az amerikai civilizáció fejlődését felvázoló *Kolombusz látomása* című művét, amelyben lejegyezte az irodalom, a tudomány, a politika és a hadsereg hőseinek szerepét. Peter Force (1790-1825) 1837 és 1853 között adta ki értékes gyűjteményét *Amerikai levéltár* címmel, a Kongresszus-kellettlenül megadott-anyagi támogatásával. Mason Locke Weems (1759-1825), az Mt. Vernon-i egyházközösség volt plébánosa és önjelölt „rendfőnöke” korábban kezdett munkához. George Washington életrajzát minden újabb kiadásnál frissen kitalált részletekkel színezte ki - ezt nevezte Harvey Wish „kreatív folklórnak”. Végül pedig George Bancroft (1800-1891) kezdett hozzá *Az Egyesült Államok története* tíz kötetének (1834-1876), e nacionalista, demokrata és némileg hittérítő jellegű műnek a megjelentetéséhez. Csehországban ezekben az évtizedekben adta ki Gelasius Dobner (1719-1790) a hatkötetes *Monumenta historica bohemiae* (1774-1785). Vaclav Hankának (1791-1861), a Cseh Múzeum gondnokának nem volt Saját munkája, amelyet kiszínezhetett volna, de úgy döntött, hozzájárul a cseh múlt dicsőségéhez, ha felfedez két sorozat régi cseh kéziratos verset (a 13. és 9. századból). Kortársai vagy hittek eredetiségükben, vagy kevésbé voltak hozzá nagylelkűek, mint Weemshez, és „irodalmi csalásnak” nevezték (Dobrovský). Végül 1836-ban František Palacký (1798-1879), a Cseh Királyság hivatalos történetírója kezdett hozzá a tízkötetes *Csehek története* (Geschichte der Böhmen) kiadásához. 1848-ban megjelentette a cseh nyelvű kiadást is, amelynek első kötetei még a német változat fordításai voltak; később viszont már a cseh nyelvű kiadások jelennek meg előbb, és ezeket követték a német fordítások. Palacký - Bancrofthoz hasonlóan - nacionalista volt, hitt a Hanka-kéziratokban. Demokrata volt, aktív szerepet játszott 1848-ban, és erősen hitt abban, hogy Csehország a jövőben elnyeri függetlenségét. Mint a cseh középosztály szószólója, visszautasította a frankfurti német Forradalmi Parlamenthez való csatlakozást, és ehelyett a Habsburg Birodalom etnikai alapon tartományokba szerveződő föderációját javasolta.²²

Más összehasonlításokat is felvázolhatunk. Bancroft támogatta az USA nyilvánvaló elhivatottságát és a Mexikó elleni háborút. Az Egyesült Államok nemzettudata nacionalizmusba fordult, és expanzionista jelleget öltött. A szlovák nemzettudat hasonló messianisztikus fordulatot vett, kinevezve a szlovákokat a leggenerikusabb szláv nyelvnek - valószínűleg így kárpótolva magát azért, hogy nem népi hagyományai a múltban erőtlenekek voltak. A lengyel értelmiség, amelynek egy része száműzetésbe kényszerült, minután a környező birodalmak feldarabolták az országot, kidolgozta azt a nézetet, hogy az ország Krisztusként szenvedett a többi európai népért, és ezért a jövőben jóvátétel illeti. Amikor a

hatalom lehetővé tette, a messianisztikus elgondolások és eszmények expanzionista és imperialista jellegűvé váltak.²³ E fejlemények azonban már túllépnek elemzésünk kornológiai keretein.

A 18. század során megszakításokkal, az 1760-as és az 1860-as évek között pedig egyetlen hatalmas hullámban az euro-amerika kultúrkör értelmiségei kidolgozták azokat az etnikai és nemzeti identitásokat, amelyek átvették, illetve átvenni készültek a régi, dinasztikus törésvonalak helyét. A korszak közvéleményét inkább Hankának és Weemsnek az egész társadalmat átfogó „kreatív folklórja”, mint a tudósok írásai határozták meg (noha néhányan az utóbbiak közül is szerepet játszottak benne). Észak-Amerika szempontjából kitűnően elemezte e fejleményeket E. Marienstras.²⁴ Egyik következtetése azonban további vizsgálódást igényel. Érvelése szerint az európaiak számára a nemzeti szellem a kultúrával átszőtt múlthoz való igazodást jelentette, az amerikaiak számára viszont a barbár múlt lerombolását és a jövő civilizációjának megépítését.²⁵ Ha az osztályképződést az eszmények és az írott kultúra felől közelítjük meg, úgy tűnik, az Atlanti óceán mindkét partjának kultúrája a jövő és az új ideológia megformálása felé haladt. Ugyanakkor az amerikai oldal az önálló nemzet mitológiáját alkotta meg, míg a Kelet-Európai népek - e tekintetben a németekkel és az olaszokkal együtt ekkor még távol álltak a független nemzeti léttől.

A nemzettudat szellemi és lelki aspektusának felvázolása után a gazdasági és a társadalmi aspektus is hasonló figyelmet érdemel. A terjedelmi korlátok csupán rövid utalásokat tesznek lehetővé. Az amerikai termelési kapacitás fejlődését alaposan megvizsgálták (Bruchey, North, Williams).²⁶ A közelmúltban Timothy Breen dolgozta ki azt a hipotézist, hogy az 1700-as évek közepén mind a brit, mind az észak-amerikai kultúra - bizonyos mértékig - a fogyasztói társadalom kultúrája volt. Ezért a brit és az észak-amerikai középosztály kialakulását összehasonlító szempontból kell megvizsgálni, és a fogyasztás kérdését más európai területek esetében is fel kell vetni. Ez sajnos túllépi e tanulmány lehetőségeit.²⁷ Míg Anglia birodalmi pozíciója továbbra is befolyásolta az Egyesült Államok fejlődését, ennek az országnak a periferikus elhelyezkedése lehetővé tett egy olyan korlátlan felemelkedést, amelyet Kelet-Európa kapitalista gazdasági birodalmi uraik korlátozó politikája alatt soha nem értek el.

A társadalmi normák - a társadalom összes csoportjának népszokásai kialakulását az új amerikai nemzet első hetven évében Robert H. Wiebe írta le. Megkülönböztette a dzsentri stílust és a társadalmi hierarchia iránti érdekeltséget.²⁸ Az Atlanti óceán másik oldalán ez hasonló, mégis más formát öltött. A felemelkedő társadalmi osztályoknak itt is új társadalmi szokásokat kellett kialakítaniuk, hogy felváltsák a régi elit (kevesebb, mint nemes barbár) szokásait, és kiemeljék magukat az alsóbb osztályok közül, amelyekre - szemben az amerikaiakkal - csak kulturálisan támaszkodtak, közvetlenül politikailag nem. Ugyanakkor a köznépre és a néphagyományokra való kulturális hivatkozásnak a régi rendtől való politikai elkülönülés volt a célja; e hivatkozás egy olyan jövő felé mutatott, amelyet még nem érzékeltek tisztán, de amely - visszatekintve tudjuk - a középosztályok hegemoniájáért küzdő mozgalomhoz tartozott. Ezért volna érdekes összehasonlítani Wiebe-nek Washingtonról a fővárosról végzett kutatásai eredményeit például Prága társadalmának vizsgálatával. (Prágában kisebb volt a birodalmi ragyogás, mint Bécsben, de a terület iparosodott, ezért meglehetősen az összehasonlítás.)

Így az „első új nemzet” felemelkedése nem pusztán politikai esemény, az államalakulás kezdete a (polgári) demokratikus forradalom korában, hanem annak a folyamatnak a része, amelyet a nyugati világ középosztálybeli kultúráinak kialakulása és a nemzetépítés jelentett.

A nemzettudat kialakulásának elemzési módjai

A nemzetépítés kulturális összehasonlító megközelítését ritkán alkalmazzák, itt bemutatott formája pedig nem teljes: nem írtuk le részletesen a gazdasági és társadalmi trendeket, a középosztály egyes csoportjai közötti kapcsolatok fejlődését (kulturantropológia). Ha áttekintjük e kérdések jelentősebb megközelítési módjait, több hiányosságot találunk, mint felhasználható módszert. A politikatörténeti és a politológiai felfogást nagyon eltorzította az első világháború utáni nacionalizmusok „bomlasztó erejének” negatív értékelése, valamint az, hogy a nácik alatti német terjeszkedés legvégső okának a nacionalizmust tekintették. E megközelítések az európai birodalmak átszerveződését, az államok kialakulását és a fasizmust tárgyalják (Hayes, Kohn, Snyder, Shafer).²⁹

Az alulról felfelé haladó, a különböző etnikai csoportok népi kultúráit vizsgáló megközelítés azért okoz problémákat, mert a néprajz (Volksbund) elsősorban az európai népi kultúra tárgyi leleteivel és bizonyos mértékig a szóbeli meg írott hagyományokkal foglalkozik, de nem a leletek közötti kapcsolatokkal és mindennapi használatukkal. Mi több, a Volksbunde viszonylag történelmietlen -például abban, hogy inkább osztályozza az ekék típusait, mintsem hogy kronológiai rendben és társadalmi-gazdasági Összefüggéseikben elemezné őket. E tudományágaknak az elmúlt két évtizedben végbement hatalmas módszertani fejlődése az itt tárgyalt korszak kultúráival kapcsolatban eddig még nem hozott eredményeket.

Ezeknél hasznosabb az az osztrák tudományos vita, amely a Habsburg Birodalom „nemzetiségi kérdéséről” (Nationalitätenfrage) folyik. E megközelítés komolyan kezeli a nemzettudat megjelenését a középosztály kialakulása során és - véleményünk szerint - más területekre is alkalmazható. Ugyanakkor az írott forrásokra összpontosít (történeti iskola), és elhanyagolja a népi kultúrákat. Az adminisztratív fejleményekkel és a gazdasági érdekekkel foglalkozik, és csak másodsorban az osztályok kialakulásával. Mindamelllett, szemben a politikatörténeti és a Volksbundere jellemző megközelítéssel, e szemléletben nincsenek olyan lényegi torzulások, amelyek kizárnák e szempontok figyelembevételét.

Miroslav Hroch cseh kutató 1968-ban publikálta *A kis európai népek nemzeti mozgalmainak vezető csoportjai* (Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas) című tanulmányát.³⁰ Munkáját a cseh, a litván, az észt, a finn, a norvég, a flamand és a szlovák mozgalmakra alapozta. A következőkben összefoglaljuk elméletét, és bebizonyítjuk, hogy az más népekre is alkalmazható, beleértve a nagyobb népeket és az észak amerikai gyarmatokat-az Egyesült államokat.³¹

Hroch szerint az etnikai és nemzettudat kialakulásának folyamata - egy sajátos társadalmi kontextusban - három szakaszban játszódik le.³² A „nemzetépítés” időszakában önálló államisággal nem bíró kis etnikai csoportoknak és nemzeteknek az esetében az etnikai és nemzettudat fejlődését azok az értelmiségi csoportok sürgették és hirdették, amelyek az elnyomott nép nyelvét, kultúráját és történelmét tanulmányozták - vagy egy korábbi, önálló politikai identitásra, vagy a népi kultúrára helyezve a nagyobb hangsúlyt, de általában mindkettőre figyelve (*A* szakasz). A *B* szakaszt a mozgalom kiszélesedése, a hazafias társaságok megalapítása, a népesség szélesebb köreiben végzett agitáció jellemzik. Ebben a szakaszban gyors gazdasági fejlődés megy végbe. A *C* szakaszba a nemzeti mozgalmak tömegmozgalommá válása tartozik. Hroch részletesen megvizsgálta a *B* szakasz aktivistáinak társadalmi összetételét, és egy aprólékos vizsgálat révén minden egyes társadalomnál leírta a mozgalom vezető rétegeit (beleértve társadalmi eredetüket és növekvő vagy csökkenő részvételi arányukat): diákokat, kispolgárokat, elemi iskolai tanítókat, középiskolai tanárokat, katolikus vagy protestáns papokat, tiszteteket, tisztviselőket.

Hroch kutatásainak legalábbis egyes szempontjai nagyobb népekre is alkalmazhatóaknak látszanak. A német nemzettudatról készült vizsgálatok hasonló vonásokat mutatnak. „Németország” nem létezett; Hroch osztályozása szerint két része két önálló politikai egzisztenciával rendelkező birodalomhoz: a Hohenzollern és a Habsburg Birodalmakhoz

tartozott. A német kultúrájú terület fennmaradó része még 1806 után is fel volt darabolva, bár politikailag független volt, vagy a Svájci Föderációhoz tartozott. Különösen a kisebb délnyugati államokban számos olyan hazafias szövetség jött létre, amely az egyesült német kulturális és gazdasági terület mellett agitált.³³ Míg úgy látszik, hogy a német területeken az *A* szakaszban a Weimarban összpontosuló kozmopolita elit volt domináns, a *B* szakasz bizonyos hasonló vonásokat mutat a kisebb nemzetekkel. E tekintetben azonban szükség volna a két birodalom további vizsgálatára.

Az észak-amerikai gyarmatoknál nem volt egyértelmű *A* szakasz. A lakosság meghatározó többsége az angolok közé sorolta magát, és nem volt szüksége független nemzeti identitás kialakítására - noha azon kevesek, akik Londonba látogattak vagy ott éltek, felháborodva tapasztalták, hogy olyan vidékieknek tekintik őket, akik nincsenek egy szinten az angolokkal. Bár 1756-ban csak nagyon kevesen beszéltek függetlenségről - ha egyáltalán akadtak ilyenek -, létezett egy *de facto* elkülönülés a magtól. Ennek az lett az eredménye, hogy a megfelelő időben néhány gyarmati vezető előállhatott a függetlenségre való felhívással, és a Függetlenségi Nyilatkozat után azonnal megkezdődött a *B* szakasz, amelyet az emberek tízezreinek háborús mozgósítása éppúgy elősegített, mint a városi gyűlések mozgósító hatása és a fogyasztáskorlátozó egyezmények. Ezután léptek néhányan a nemzeti identitás hirdetőiként az előtérbe, mint Noah Webster, Alexander Hamilton és - a középgazdaság vonalán - Hezekiah Niles, Tenche Coxe, Matthew Carey.³⁴ Tocqueville sokat idézett mondása, hogy az amerikaiak minden ügy érdekében szövetséget hoznak létre, tulajdonképpen nem több, mint azon közhelyek egyike, amelyek egy tágabb perspektívába helyezve elveszítik jelentésük javát. Ha a német, a cseh, a norvég vagy más középosztályok tagjai hasonlóképpen cselekednének, e jellemvonás egyáltalán nem volna sajátosan amerikai - inkább egy államot jelentene a középosztály hegemón pozíciójának kialakításában az új nemzeteknél és etnikai entitásoknál. A helyi lakosok által létrehozott, a belső körülmények javítására alakult számos helyi és regionális szövetség, a csoportos petíciók és törvényhozó testületek, szabadalmi társaságok mind arról az állampolgári mozgalomról tanúskodnak, amelynek célja az, hogy saját osztályérdekeiknek megfelelően alakítsák a politikai viszonyokat.

Így, bár Hrochnak igaza van abban, hogy az olyan, önálló egzisztenciával bíró államok, mint Nagy-Britannia vagy Franciaország létrehozhattak - és létre is hoztak - egy nemzeti kulturális kohéziót adminisztratív beavatkozással (és a más etnikumú csoportok, például a bretonok és a baszkok marginalizálásával), legalábbis a németek és az észak-amerikaiak esete hasonló vonásokat mutat a kis nemzetek *B* szakaszával. A társadalomtörténészek az amerikai munkásosztály felemelkedésére összpontosítottak. A nemzeti középosztály kialakulása továbbra is figyelmet érdemlő téma marad.

*

Egy olyan kor után, amelyben a természetes jog és az egyenlő jogok gondolata, valamint a forradalmak egész népeiségeket emeltek be a „népbe” (szemben a földbirtokon alapuló *natio*val), a nemzetépítés folyamata nem más, mint az osztályképződés, valamint az osztályok közötti hatalmi viszonyok újrakijelölésének társadalmi folyamata. Emellett, ha nem is elsősorban, a politikai függetlenségért vívott mozgalom. A független államiság hatást gyakorol a polgárság nemzetközi és belföldi pozíciójára. A függetlenségért küzdő mozgalmakat az 1920-as évektől számos kutató bomlasztó jellegűnek tekintette, a történelmet az államrend, tulajdonképpen a régi rend szemszögéből vizsgálva, érzéketlenül az egyéb szempontok iránt. Az Egyesült Államok modellje politikai hatást fejtett ki: a Függetlenségi Nyilatkozatot és az alkotmányt az európai középosztály progresszív csoportjai fontos hivatkozási alapnak tekintették. Ám az új - független vagy függésben lévő - társadalmak szerkezete szempontjából az Egyesült Államok nem volt modell - az ezen a téren itt végbement fejlemények csak kevéssé voltak ismertek. Azért sem lehetett modell, mert más

volt a kulturális háttére. Párhuzamos fejlődést inkább az egyes államok, az egyes etnikumok között figyelhetünk meg, amelyeket alkalomszerűen összekötött az egyik etnikai csoport egy befolyásos tagjának a másik területére tett látogatása - példa erre List egyesült államokbeli látogatása.³⁵ Az első új nemzet intézményeivel és szokásaival kapcsolatban számos látogató erősen kritikus nézetekkel tért haza. Az ottani mindennapok kultúrája túlságosan is különbözött a látogató saját kulturális szocializációjától és az önmaguk elé kitűzött céloktól. Csak egy későbbi szakaszban, amikor nyilvánvaló lett, hogy az európai fejlődés lassú, és ilyen is marad, vált az Egyesült Államok társadalmi körülményei miatt megint vonzóvá - nem modellként, hanem kivándorlási célként. Ez érvényes a politikai aktivisták és a telepések kivándorlására, de nem feltétlenül a munkásokéra, akik nemzetközi munkaerőpiaci hálózatokon keresztül vándoroltak ki.³⁶ Sok bevándorlónak tetszett az első új független középosztálybeli társadalom ésszerű rendszere. Ám sokaknak nem tetszett az, hogy az új társadalomban a dollár mindenekfelett uralkodik. Nem volt még elfogadható, hogy mindent a pénz közvetít, akkor sem, ha ez a „szabadságot”: a javak közötti szabad választást jelentette.³⁷

Az egyesült államokbeli nemzeti-magas és népi kultúra fejlődésére vonatkozó kutatásokra, valamint Wiebe-nek a gentry által létrehozott hierarchiarendszerekről végzett vizsgálatára támaszkodva további kutatásokat kell folytatni a gazdasági elképzelések terjedéséről. Ki olvasta az *Amerikai múzeumot* és Niles *Registerét*, az állami belső beavatkozás szószólóit?³⁸ Európában egy olyan „funkcionális” középosztály emelkedett fel, amelyet nem a termelési eszközök birtoklása vagy a többi osztálytól való teljes elkülönülés határoz meg. Tagjai között a liberális nemesektől a művelt csoportokon és a gazdasági burzsoázián át a szegény tanítóig, a papokig és a vándorszínészekig mindenki megtalálható volt. Ebből a keverékből alakult ki az az osztály, amely meghatározta az ideológiát (értelmiség), és birtokolta a termelési eszközöket (burzsoázia).

Fordította: Bajomi-Lázár Péter

Jegyzetek

- 1 E tanulmány alapjául egy szélesebb projecthez tartozó kutatás szolgált. A project célja az olyan kelet-európai területek népi kultúrájának, gazdasági változásainak és nemzetudat-fejlődésének vizsgálata, ahonnan a 19. század végének észak-amerikai munkásbevándorlói származtak.
- 2 Seymour Martin Lipset: *The First New Nation. The United States in Historical and Comparative Perspective.* (New York 1963). A könyv akkor született, amikor az euro-amerikai nacionalizmus kutatását abban a hitben bátorították, hogy az így szerzett tapasztalatok elősegítik a második világháború után a volt gyarmatokon kialakuló új nemzetek megértését (és kialakulását).
- 3 John M. Murrin: *Anglicizing an American Colony: The Transformation of Provincial Massachusetts.* Ph.D. diss., Harvard University 1968; Merle Curti: *The Growth of American Thought* 1943, második kiadás New York 1951; Russel Blaine Nye: *The Cultural Life of the New Nation, 1776-1830* New York 1960; Robert H. Wiebe: *The Opening of American Society* New York 1985. Az amerikai rendszerrel kapcsolatban lásd: Robert A. Lively: *The American System: A Review Article*, *Business History Review* 29 (1955), 81-96; Robert S. Woodbury: *The 'American System' of Manufacturing*, 47-63, in: E.T. Layton, Jr., szerk.: *Technology and Social Change in America.* New York 1973; Samuel Rezneck: *The Rise and Early Development of Industrial Consciousness in the United States 1760-1830.* *Journal of Economic and Business History* 4 (1931-1932), 784811. Rezneck nézetét a Jeffersoni iparellenességről a közelmúlt kutatásai cáfolták.
- 4 Ernst Bruckmüller: *Nation Österreich.* Bécs 1984; F. Maas: *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich, 1760-1790.* 2. kötet. Bécs 1951-1953; Emil Niederhauser: *The Rise of Nationality in Eastern Europe* Budapest 1981 (magyar kiadás 1976, Budapest); Peter F. Sugar és Ivo J. Lederer, szerk.: *Nationalism in Eastern Europe* Seattle 1969.
- 5 Az ausztriai bevándorlás a Bánátba és a környező területekre, de a galíciai városokba is irányult. Számos bevándorló érkezett délnyugati német területekről.

- 6 1848 körül az etnikai csoportok, a nemzetiségek és az új osztályok egyes képviselői a Habsburg Birodalom föderatív alapon történő átszervezését javasolták. Szemben a Brit Szigetek és Észak-Amerika közötti jelentős földrajzi távolsággal, a bécsi birodalmi kormány és elnyomó szervezetei elég közel voltak ahhoz, hogy az ilyen kezdeményezéseket csírájukban fojtsák el.
- 7 G. E. von Grunebaum: *Der Islam II: Die islamischen Reiche nach dem Fall von Konstantinopel* (= Fischer Weltgeschichte 15, Frankfurt/M. 1971); Peter F. Sugar: *Southeastern Europe under Ottoman Rule*. Seattle 1977; Hasan Kaleshi: *Das türkische Vordringen auf dem Balkan und die Islamisierung...*, 125-138, in: *Südosteuropa unter dem Halbmond*. München 1975; Bruce McGowan: *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation and the Struggle for Land, 1600-1800*. Cambridge 1981.
- 8 Ezeket a Tanimút-ban, 1839 és 1876 iktatták törvénybe.
- 9 A birodalom az uralkodó osztályra, az oszmanlisra és a vallási alapon milletekbe szerveződő alattvalókra tagolódott. A vallási csoportok vallási vezetőikén keresztül tárgyaltak uraikkal (vallási nemzetek). E csoportok adóit a timar nevű egységekben egyfajta adóbérlő gyűjtötte be. E rendszerrel az adóbérlők 1555 és 1789 között visszaéléseket követtek el mind a szultán, mind pedig az alattvalók kárára.
- 10 Érdemes megjegyezni, hogy miután a brit csipatok elfoglalták Bostont, a helyi adminisztráció és a városi tanács tagjai a brit katonák segítségét kérték, amikor az egyik közmunkán a tégláégető munkások a fizetés és a munkakörülmények ellen tiltakoztak. Dirk Hoerder: *Crowd Action in Revolutionary Massachusetts 1765-1780*. New York 1977. 279.
- 11 A nacionalizmus vizsgálata módszertanilag gyenge lábakon áll, és erősen befolyásolják különböző politikai megfontolások. Mi azokról az etnikai kultúrákról beszélünk, amelyek etnikai tudatra tesznek szert, majd kulturális és politikai önrányításukkal kapcsolatos követelésekkel lépnek fel, végül pedig felállítják a nemzetiségek hierarchiáját, ami időnként a területi terjeszkedés céljaival: a nacionalizmussal párosul.
- 12 Július 4-e lett a Nemzeti Alapkö Napja.
- 13 Wiebe: *Opening of American Society*.
- 14 Az itt következő rész a területi történelmek mellett a következő művekre támaszkodik: *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, szerk. Klaus von See 23 kötet (Wiesbaden stb. 1978-1984), 11-16. kötet; *Handbuch der Literaturwissenschaft*, 16-19. kötet Potsdam 1927-1931; *Literature and Western Civilization*, szerk. David Daiches és Anthony Thorlby. London 1972-1976, 4. kötet: *The Modern World I: Hopes* (1975).
- 15 A részleteket lásd: Armin Hetzer és Dirk Hoerder: *Linguistic Fragmentation or Multilingualism among Labor Migrants in North America: The Socio-Historical Background in Eastern and Southeastern Europe*. A Research Note, in: D. Hoerder és Christiane Harzig, szerk.: *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s-1970s. An Annotated Bibliography*, 3 kötet. Westport, CT.: Greenwood Press 1987. 2: 29-52.
- 16 E modern terminust csak jobb híján használjuk. A kortársak republikanizmusról és hasonló fogalmakról beszéltek.
- 17 *A Grammatical Institute of the English Language*. Hartford 1784. pt. I, 14.
- 18 Csehországban a romantikus és nacionalista költő Josef Jungmann (1773-1847) kifinomult nyelvezete érthetetlen volt az alsóbb középosztályoknak, annak a csoportnak, amelynek költészetét szánta.
- 19 Báró Eötvös József (1813-1871): *Magyarország 1514-ben* (1847). Eötvös a birodalmon belüli reformokat támogatta. Nagy hatással volt rá a görög függetlenségi háború. Tanulmányt írt a szegénységről és a 19. század uralkodó eszméiről. Az 1867-es magyar-osztrák Kiegyezés után oktatásügyi miniszter és számos reform kezdeményezője volt. Írásaira hatással volt Walter Scott. A népköltészetéről írt művére hatott McFingal Ossianja.
- 20 Astrid Grewe: *Ossian und seine europäische Wirkung*, 171-186, in: *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, 15. kötet. Wiesbaden 1982, 171, 177; Jean Franco: *The Noble Savage*, 563-593, in: Daiches/Thorlby, szerk.: *Literature*, 4. kötet.
- 21 Friedrich Wolfzettel: *Ce désire de vagabondage cosmopolite*. Tübingen 1986; Wolfgang Schivelbusch: *The Railway Journey. The Industrialization of Time and Space in the 19th Century*. London 1987; Dirk Hoerder: *Sozialdokumentarische Fotografie der 'unteren Klassen' in Grossbritannien und den USA, 1860-1920, im europäischen Kontext*. (kiadatlan kézirat 1988) és Lewis W. Hine. *Gesellschaftskritik im Kontext der sozialdokumentarischen Fotografie von der Jahrirrhundertwende bis zur Weltwirtschaftskrise, Englisch-Amerikanische Studien* 9 (1987), 416-435.
- 22 Horst Hasselsteiner: *Die Nationalitätenprobleme der Donaumonarchie. Warum die verfassungsrechtlichen Lösungsversuche 1848-1867 erfolglos blieben, Südosteuropa-Mitteilungen* 25 (1985), 15-26.
- 23 Az Egyesült Államokban az 1760-as évek óta jelentkeztek expanzionista gondolatok. Arthur B. Darling: *Our Rising Empire, 1763-1803*. New Haven 1940; George Dangerfield: *The Awakening of American Nationalism, 1815-1828*. New York 1965.
- 24 Elise Marienstras: *Les mythes fondateurs de la nation américaine. Essai sur le discours idéologique aux États Unis à l'époque de l'indépendance (1763-1800)*. Párizs 1977.
- 25 Ibid., 346.

- 26 Douglass C. North: *The Economic Growth of the United States 1790-1860*. Englewood Cliffs 1961; Stuart W. Bruchey: *The Roots of American Economic Growth, 1607-1861* (1965); William Appleman Williams: *The Age of Mercantilism: An Interpretation of the American political Economy, 1763 to 1828*, *William and Mary Quarterly* 15 (1958), 419-437.
- 27 Timothy H. Breen: 'Baubles of Britain'. *The Consumer Culture of the Eighteenth Century and the Coming Revolution*, (kiadatlan anyag, Német-Amerikai Történészek éves találkozója, Köln, 1988); Uő: An Empire of Goods. *Journal of British Studies*, 25 (1986 octobere) és 'Baubles of Britain': The Consumer Revolutions of the Eighteenth Century, *Past and Present* (1988 June), 73-104.
- 28 Wiebe: *Opening of American Society*
- 29 Carlton J. H. Hayes: *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York 1931; Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*. 1944, New York 1948; Louis L. Snyder: *The Meaning of Nationalism*. New York 1968; Boyd C. Shafer: *Faces of Nationalism*, New York 1972.
- 30 Miroslav Hroch: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*. Prága 1968, Uő: Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung, 121-139 in: Theodor Schieder és Peter Burian, szerk.: *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen*. München 1971.
- 31 Hroch azért tesz különbséget a kis és a nagy nemzetek között, mert az utóbbiaknál, amelyek korábban érik el a független államiságot, a nemzettudat kialakítása a széles tömegeknek az uralkodó osztály ellen vívott harca. *Vorkämpfer*, 18.
- 32 *Ibid.*, 24-26.
- 33 Wolfgang Zorn: Sozialgeschichtliche Probleme der nationalen Bewegung in Deutschland, 97-115, in: T Schieder, szerk.: *Sozialstruktur*.
- 34 Jacob E. Cooke: Tench Coxe, Alexander Hamilton and the Encouragement of American Manufactures. *William and Mary Quarterly* 32 (1975), 369-392.
- 35 Louis L. Snyder: *Roots of German Nationalism*. Bloomington 1978, 1-34.
- 36 Dirk Hoerder, szerk.: *Labor Migration in the Atlantic Economies*. Westport, Ct. 1985.
- 37 Wolfgang Helbich, szerk.: *Amerika ist ein freies Land*. Darmstadt 1985.
- 38 Richard C. Stone: *Hezekiah Niles as an Economist*. Baltimore 1933; Norval N. Luxon: *Niles' Weekly Register. News Magazine of the Nineteenth Century*. Baton Rouge 1947; Rezneck: *Industrial Consciousness, 190-191*; Cooke: *Tench Coxe*.

DIRK HOERDER

NATION-BUILDING IN EUROPE AND NORTH AMERICA, 1760'S-1840'S: A COMPARATIVE PERSPECTIVE

The United States of America has been called the first new nation. Tudor England and the United Provinces of the Netherlands had pointed the way to new administrative structures and principles of federalism, though not yet to popular sovereignty. In this respect the formation of the United States' constitution, in 1787-89, deeply influenced European debates. However, in the age of democratic revolution and of ethno-cultural movements for independence, the French Revolution and the subsequent attempts to restructure Europe according to republican, and from 1815 onwards according to reactionary principles, had a much more immediate and comprehensive impact. Both events were an integral part of a much larger development that has been called "national revival," "springtime of peoples", and which centred on a growing ethno-cultural consciousness of the peoples from west of the Russian Empire to the European-settled areas of the North American continent.

The author first takes a comparative look at changes in the hegemonial empires and then turns to the cultural aspirations of the numerous peoples, in particular to language reform, the emergence of literatures for the educated, and reference to historical traditions. He finally discusses Hroch's model to understand these developments among smaller peoples and develops a hypothesis on how to extend this model. He begins with the concept that the nation-building process is not merely one of a dissemination of ideas and casting them into constitutions. Ethnic consciousness, changes in commerce and production, the (often slow) emergence of a new class and the doctrine and practice of (or the struggle for) popular sovereignty are the components of nation-building. The process of cultural homogenization, of Anglicization before the 1760's, the growth of American thought, the establishment of the "American System," the rise and early development of industrial consciousness and the process of creating a national society are thus aspects of equal if not superior importance of the writing of a constitution. Only jointly do these developments change a population into a people.